

Sahîh-i Buhârî: *Kitap Adları ve Muhteva Tahlili* –Değerlendirme ve Tenkit–

Ar. Gör. Büşra YÜKSEL*

Giriş

Hadis musannefâtı arasında gözde bir konuma sahip olan *Sahîh-i Buhârî*'nin, benzeri görülmemiş bir teveccühe mazhar olmasında, müellifinin ilmî yetkinliğinin yanı sıra eserde izlediği telif yönteminin de önemli bir payı bulunmaktadır. Ayşe Esra Şahyar'ın söz konusu çalışması, Buhârî'in *el-Câmi'u's-sahîh*'ini kendinden önceki ve sonra*ki eserlerle karşılaştırarak özgünlüğünü, öncülüğünü ve dikkat çekici yönlerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Şahyar'a göre eserin hadis eserleri içerisindeki mümtaz konumunun bir diğer sebebi, yalnızca sahîh hadisleri ilk defa derlemesinin yanında, câmi' türünde olması ve kendisinden önceki eserleri kendine has üslûbuyla ele almasıdır. Böylece kitabın hedefi, *Sahîh-i Buhârî*'nin câmi' olma vasfını, kendinden önceki literatürden nerede ve nasıl etkilendiğini, hangi noktalarda ayrıldığını, ale'l-ebvâb hadis türünde ilk defa kendisinin katkı sunduğu bölümlerin neler olduğunu ve kendisinden sonraki hadis musannefâtına ne gibi katkıları olduğunu, eserin kitap adları ve muhtevası üzerinden incelemektir.

Eserin yazım hikayesi, Şahyar'ın Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde M. Yaşar Kandemir ve İ. Lütfi Çakan ile başlayan ve M. Mustafa el-Azamî ile devam eden *Sahîh-i Buhârî* dersleriyle başlamıştır. Derslerde *Sahîh-i Buhârî*'nin çeşitli yönlerle detaylı incelenmesi gerektiğini fark ederek lisansüstü çalışmalarda farklı açılardan çalıştırdığını belirten Şahyar, zihninde bir “Buhârî merkezli çalışmalar silsilesi” olduğunu beyan etmiştir. Bu silsileye de eserin câmi' yönünü ön plana çıkarıp kitap adları ve muhteva tahlili ile başladığını ifade etmiştir. Böylece bu çalışma, eserin hem câmi' vasfını hem de hadis literatürünün gelişim seyrindeki rolünü koyma çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (s. 10-11). Kitabın dili sade ve anlaşılır olmakla beraber eğildiği

* Arş. Gör. Büşra YÜKSEL, İstanbul Sabahattin Zaim Üniv., İslami İlimler Fak., İSTANBUL
busra.yuksel@izu.edu.tr

konular derin ve detaylı olması sebebiyle hedef kitlesi lisansüstü-ileri çalışmalar yapan araştırmacılarıdır. Çalışmanın ilmî seviyesi ve akademik üslûbu da ilgili hedef kitleye uygundur. Eserin muhtelif yerlerinde yer alan tablolar, içeriğin özünü anlaşılır bir şekilde sunması açısından kitabın kullanışlılığını artırmaktadır (s. 61-65, 135-138, 220-227). Çalışma, ileri seviye *Sahîhi Buhârî* okurlarının başvuracağı önemli eserlerden biri konumundadır.

Araştırmanın Yöntemi ve Ana Kaynakları

Müellif eserde, öncelikle *Sahîh-i Buhârî*'de yer alan kitap isimlerini, Mâlik b. Enes'in (v. 179/795) *Muvatta'*, İbn Ebî Şeybe (v. 235/849) ve Abdurrezzâk es-San'ânî'nin (v. 211/826-27) *Musannefleri* ve Buhârî'den önce telif edilmiş mevcut müstakil tek konulu hadis eserlerinin kitap adlarıyla mukayese etmektedir. Bu noktada Şahyar *el-Câmi'u's-sahîh*'in kitap adlarını, ahkâm ve ahkâm dışı konularda olmak üzere ikiye ayırmıştır. İkinci bölümün birinci alt başlığında Ahkâm dışındaki İmân, İlim, Menâkıb-Fezâil, Megâzi, Tıb, Edeb-İsti'zân, Rikâk, Fiten-Melâhim kitap adları için birer başlık açmış ve muhtevasını detaylı bir şekilde incelemiştir. İkinci bölümün ikinci alt başlığında ise ahkâmla ilgili kitap adlarına müstakil başlıklar açmak yerine Buhârî'nin bu bölümlerde hocalarından nerede ve ne kadar istifade ettiğini incelemiştir. Bu bağlamda araştırmanın diğer yöntemi, İmâm Mâlik, Abdurrezzâk, İbn Ebî Şeybe ve Dârimî'nin eserleri ile *Câmi'u's-sahîh*'in ahkâm hadislerini mukayese etmektir. Üçüncü bölümde ise Buhârî'nin kendine has yönlerini tespit etmek için, *Muvatta'* ve iki *Musannef*te yer almayıp ilk defa *Câmi'u's-sahîh*'te yer alan kitap adlarının tespit edilmiş ve muhtevaları değerlendirilmiştir. Bu kısım da ahkâm ve ahkâm dışı konulara ayrılmış, ahkâm bölümlerinde Buhârî öncesini mukayese etmenin yanı sıra Buhârî sonrasını mukayese edebilmek için *Kütüb-i sütte*'de kitap adı olarak işlenmeyen bölümler incelenmiştir. Yukarıda zikredilen hedeflerin gerçekleşmesi ve izlenen yöntemin isabetli olması için Şahyar, kitapların Buhârî nüshalarındaki isim değişikliklerini dikkate almış, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*si, Kastallânî'nin *İrşâdu's-sârî* ve Hattâbî'nin *A'lâmu'l-hadis* şerhleri ile *el-Câmi'u's-sahîh*'in Yûnînî, Sagânî, Seharenpûrî, Murad Molla ve Nüveyrî nüshalarından istifade etmiştir.

Eserin Ana Hatlarıyla Değerlendirilmesi

Kitap, giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Yazar, araştırmanın hedefi, yöntemi ve kaynaklarını açıkladığı giriş bölümüne, İmâm Buhârî ve *el-Câmi'u's-sahîh*'inin önemine atıfta bulunarak başlamıştır. Bu minvalde en muteber hadis kaynaklarından olması ve üzerine en çok hadis şerhi yazılan eser olmasında; Buhârî'nin yetkin bir ilâhî ve cerh-tadil âlimi olması ve eserini on altı yılda ve olgunluk çağında kaleme almasının etkisi olduğunu vurgulamıştır. Eserin ale'l-ebvâb tertib tarzı üzerinde durduktan sonra, kitabın asıl adı olan *el-Câmi'u'l-müsnedü's-şahîhu'l-muhtasar min umûri*

Resûlillâhi şallallahü aleyhi ve selleme ve sünenihî ve eyyâmihi isminde yer alan kavramları açıklamıştır. Bu noktada Buhârî öncesi dönemde telif edilen hadis eserlerinin seyrinin Buhârî’ye verdiği ilhamı, kitabın adında yer alan kayıtlar üzerinden göstermiştir.

Şahyar, eserin ale’l-ebvâb tertip edilmesi bağlamında hicrî ikinci asırda hadis literatürünün ilk sahîfeler ve konulu hadis kitaplarıyla başladığını, konu başlıklarına ayırarak yapılan hadis tasnifinin öncülerinin de Sa’id b. Ebî Arûbe (v. 156/773) ve Rebî b. Sabîh (v. 160/776) olduğunu belirtmiştir. Böylece ikinci asırda telif edilen eserlerde hadislerin genellikle konu başlıklarına göre taksim edildiğini, merfû rivâyetlerin yanı sıra sahabe ve tabiinin söz ve fillerinin yer aldığını ve ahkâma taalluk eden hadislerin cemedildiğini ifade etmiştir. Bu yönleriyle ilk dönem hadis musannefâtının, İmâm Mâlik’in *Muvatta’ı* ile benzerlik gösterdiğine ve Buhârî’nin kendinden önceki eserlerin telif tarzından bu konuda istifade ettiğine işaret etmiştir (s. 14-16).

Şahyar, eserin ismindeki ‘*Câmi’* kaydını ön plana çıkararak ahkâm dışı konuları da ihtiva etmesine ışık tutmuş, ardından Buhârî’den önceki musannefâtın seyrini yansıtmıştır. Sözgelimi yazarın tespitine göre Abdurrezzâk’ın *Musannefi*, fikhî konulardaki merfû, mevkûf ve maktû‘ hadisleri barındıran bir eser iken İbn Ebî Şeybe’nin *Musannefi* ise ilk defa mahzâ ahkâm hadislerinin dışına çıkmış; Tıb, Edeb ve İmân alanlarında da hadisler barındırmıştır. Benzer şekilde Şahyar, eserdeki ‘müsned’ kaydı üzerinde durarak o dönemde yazılan müsned türü eserlerin merfû hadisleri barındırdığına işaret etmiştir. Bu bağlamda hicrî üçüncü asrın başlarında müstakil olarak merfû hadisleri ihtiva eden eserlerin kaleme alındığını, bu türdeki ilk eserlerin de Ebû Dâvud et-Tayâlisî’nin (v. 204/819) *Müsned*’i gibi merfû hadisleri barındıran eserler olduğunu kaydetmiştir. Eser ismindeki ‘min umûrî’ lâfzıyla İslâmî her türlü bilgiyi; ‘*sünenihî*’ kaydı ile Hz. Peygamber’in (s.a.v.) söz, fil ve takrirlerini; ‘*eyyâmihi*’ lâfzı ile sîret ve meğâzî alanındaki rivâyetleri ihtiva ettiğine dikkat çekmiştir (s. 19-24).

Kitabın birinci bölümünde “*Câmi’ Yönüyle Sahîh-i Buhârî*” başlığı altında öncelikle hadis edebiyatının ilk cami örnekleri zikredilmiştir. Şahyar bu terimin, hicrî birinci asırda kişisel koleksiyon anlamında kullanıldığını, ikinci asırda hadis ve fıkıh ilimleri başta olmak üzere farklı alanlardaki başlıkları ihtiva eden kitap türü anlamına geldiğini ifade etmiştir (s. 27-28). İkinci asırda tek konulu ve çok konulu (ale’l-ebvâb) türde eserlerin kaleme alındığını ifade ederek, bu kitapların câmi’ türündeki eserlerin alt yapısını oluşturduğuna dikkat çekmiştir. Öyle ki Buhârî ve Müslim gibi câmi’ müellifleri, kitap adlarını oluştururken mezkûr müstakil veya konulu hadis eserlerinden ilham almıştır. Böylece üçüncü asır itibariyle konulu hadis eserlerinin bölüm başlıklarındaki çeşitliliğin arttığını, fakat pek çok konu başlığının ilk kez Buhârî tarafından bir eserde toplandığını belirtmiştir (s. 29).

Şahyar'ın birinci bölümde dikkat çektiği bir başka konu, Buhârî'nin çeşitli konularda vârid olan kitap ve bâb başlıklarının, içinde bulunduğu toplumun içtimâî, siyâsî, itikâdî ve fikhî tartışmalarına da ışık tutmasıdır. Dahası, Buhârî'nin eserinde kader, İmân, tevhid, cebr, itizal, hiyel gibi konularda dönemin bazı tartışmalarına cevap verdiğini, eserin ehl-i hadîs'in itikâdî görüşlerini bir araya getirdiğini ve sahîh rivâyetlerle temellendirdiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda *el-Câmi'u's-sahîh*'in hem kendi hem de kendinden sonraki dönemde şöhret bulmasında, ehl-i hadîs'in görüşlerini güçlü bir şekilde temsil etmesinin önemli bir katkısı olduğunu öne sürmüştür (s. 30).

Birinci bölümün ikinci ve son alt başlığı olan “Nüsha Farklılıkları Bağlamında *el-Câmi'u's-sahîh*'in Kitap Adları ve Sayısı” kısmında Buhârî nüshaları ile Buhârî şerhlerinde geçen kitap adlarını ve sayısını mukayese etmiştir. Bu noktada müellif, M. Fuad Abdülbâkî tahkikini merkeze alarak *el-Câmi'u's-sahîh*'in bütün kitap isimlerini sıralamış; bunlardan hangisinde kitap veya bâb ibaresinin bulunduğunu, kitap ibaresi yoksa besmele ile başlanması durumunu, başlıkların hangi nüshada nasıl geçtiği, bütün nüshalarda aynı şekilde kaydedilip kaydedilmediği bilgisini vermiş ve ihtilâflı bir konu olduğunda kendi değerlendirmesini ilmî bir çerçevede sunmuştur (s. 33-65).

Kitabın ikinci bölümü olan “*Sahîh-i Buhârî*'nin Kitap Adlarında ve Muhtevasında Önceki Musannefâtın İzleri” başlığı altında yazar, ilk olarak eserin câmi' vasfını ön plana çıkararak kendisinden önceki musannefât ile hangi noktalarda benzeşip ayrıştığını değerlendirmiştir. İkinci bölümün ilk alt başlığı olan “Câmi' Eser Olması Yönüyle *Sahîh-i Buhârî*'nin Bölümleri” başlığı altında İmân, İlim, Menâkıb-Fezâil, Megâzî, Tıb, Edeb-İsti'zân, Rikâk, Fiten ve Melâhim kitaplarını incelemiştir. Her bir kitapta, kitap isminin sözlük anlamı, önceki musannefât ile bağlantısı, kitap adının ve bâb başlıklarının hadisle uyumu, altındaki hadis sayısı gibi özellikler bağlamında mukayese etmiştir. Ardından her kitabın, *Muvatta'* ve iki *Musannef* ile diğer konulu hadis edebiyatı ile benzer ve ortak yönlerini değerlendirmiştir. Sonuç olarak *Sahîh-i Buhârî*'nin ahkâm dışındaki bu kitaplarında, kendinden önceki müelliflerden başlıklandırma ve rivâyet malzemesi noktasında istifade ettiğini fakat naklettiği rivâyetlerin istidlali ile kitabın altında zikrettiği diğer hadisler noktasında ayrışarak özgünlüğünü koruduğunu tespit etmiştir (s. 134).

Söz gelimi Şahyar, Kitabü'l-İmân'ı değerlendirirken eldeki mevcut hadis literatüründe ilk defa Buhârî tarafından bir kitap bölümü olarak işlendiğini ifade etmiştir (s. 75). Şahyar'ın tespitine göre Buhârî, İmân kitabında kendinden önceki eserlerden yararlanmakla birlikte dönemin güncel tartışma konuları olan İmân-amel ilişkisi, mürtekib-i kebîranın durumu hakkındaki ayet ve hadisleri bir araya getirmesi bakımından farklı bir yol izlemiştir. Misâl olarak Buhârî, İmânın tanımında amele yer vermesi, aynı zamanda amelin terkinin

küfür olmadığını, farz amelleri İmânla ilişkilendirmemesi ve büyük günah işleyenin Kur’ân-ı Kerîm’de mü’min olarak zikredildiği ayeti nakletmesi bakımından Mutezile, Mürcie ve Haricîlere cevap vermektedir (s. 75).

Bununla birlikte ikinci bölümde, Buhârî’nin kendisinden önce telif edilen hangi eserlerden etkilendiğine de yer vermiş ve bu konuda güncel çalışmalarından da istifade etmiştir. Örneğin Buhârî’den önce telif edilen Züheyr b. Harb’ın *Kitâbu’l-ilm*’inin Buhârî’nin kaynakları arasında olmadığına işaret etmiştir. Şayhar, *Sahîh-i Buhârî*’de doğrudan Züheyr b. Harb isnadıyla bir hadisin bulunmadığını belirtmekle beraber, Züheyr b. Harb’ın *Kitabu’l-ilm*’i üzerine çalışma yapan Salih Tuğ’un, ilgili eserdeki 13 hadisin aynı veya farklı isnatlarla, aynı veya varyant metinlerle Buhârî’de yer aldığı yönündeki tespitini aktarmıştır (s. 78). Buna göre Buhârî, ilgili hadisleri Züheyr’in kitabından değil farklı yollarla elde etmiş olmalıdır.

Şahyar ikinci bölümde, Buhârî’nin istifade ettiği kaynaklar noktasında zaman zaman Fuad Sezgin’in görüşlerine dolaylı veya doğrudan eleştiri yöneltmiştir (s. 92). Örneğin Sezgin, Buhârî’nin Megâzi kitabında yer alan Hudeybiye ile ilgili bir hadisi Velîd b. Müslim’in (v. 195/810) *Megâzi*’sinden aldığını söylemiştir. Şahyar ise Buhârî’nin mezkûr rivâyeti Hişâm b. Ammâr’dan (v. 245/859) ‘kâle lî’ lâfzını kullanarak muallak rivâyet ettiğini delil göstererek, bu lâfızla rivâyet etmesinin kitaptan almadığına bilakis müzakere meclisinde şifâhen aldığına delalet ettiğini ifade etmiştir (s. 92). Bu siganın müzakereye delalet ettiği noktasında herhangi bir kayıt eklemeyen Şahyar, esasında bu fikrin İbn Hacer’den mülhem olduğunu birkaç sayfa sonra ifade etmektedir. Zira Şahyar, İbn Hacer’e göre Buhârî’nin ‘kâle lî’ sigasıyla aldığı rivâyetlerin müzakere esnasında rivâyet edilen hadisler olduğu bilgisini vermiştir (s. 95). Dolayısıyla bu bilgiyi, Fuad Sezgin’in görüşünü incelediği zaman zikretmesi uygundur. Bir başka örnek olarak Sezgin, Buhârî’nin İmân kitabında Abdurrahmân b. Ömer b. Yezîd b. Rüste’nin (v. 250/864) *Kitâbu’l-İmân* eserinden menkul rivâyet bulunduğunu öne sürmüştü de Şahyar, Buhârî’nin ilgili hadisleri başka hocalarından da almış olabileceği ihtimalini kısa ve öz bir şekilde sunmuştur (s. 73-74). Esasında Şahyar’ın Sezgin’e yönelttiği bu istidrâkleri detaylı bir şekilde işlemesi, Buhârî’nin şifâhî kaynakları konusuna katkı sağlayacaktır.

İkinci bölümün ikinci alt başlığı olan “*Sahîh-i Buhârî*’nin Ahkâm Bölümlerinin Önceki Musannefâta Mukayesesi” başlığı altında, Mâlik-Buhârî, Abdurrezzak-Buhârî, İbn Ebî Şeybe-Buhârî, ve Darimi-Buhârî başlıklarında ilgili kitapların ahkâm bölümleri mukayese edilmiştir. Sonuç olarak Buhârî’nin kitap adlarının Mâlik’in *Muvatta*’sı, İbn Ebî Şeybe ve Abdurrezzak’ın *Musannef*leri ile benzediği, tek konulu müstakil hadis kitaplarında yer alan bâb başlıklarının Buhârî’nin *Sahîh*’inde kitap adı olarak daha geniş bir çerçevede ve zengin alt başlıklar eklenerek işlediğini tespit etmiştir. Örneğin Buhârî’nin Mâlik’ten rivâyet ettiği tekrarsız 416 rivâyetin *Sahîh-i Buhârî*’nin hangi başlıkları altında

rivâyet edildiğini gösteren Şahyar, bu başlıkların isim olarak kimi zaman benzediğini kimi zaman da Buhârî'nin çok daha farklı bir bağlamda hadisleri serdettiğini tespit etmiştir (s. 124-126). Misal olarak *Muvatta'*nın 'kasru's-salât' bölümünde, kuşluk namazı bâbında zikredilen Ümmü Hânî'nin Mekke fet-hinde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile görüştüğü, soru sorduğu ve onun nasıl namaz kıldığını anlattığı hadisi Buhârî, Mâlik isnadıyla Gusûl, Namaz, Cizye ve Edeb bölümlerinde nakletmiştir (s. 126). Buhârî'nin ahkâm konusundaki kitap adlarını belirli bir tertibe göre sıralamış olduğuna dikkat çeken Şahyar, önce hukukullah, sonra huku'l-ibâda yer verdiğini fakat sıralamanın tam sistemli olmadığını belirtmiştir. Dahası, Müslim ile Tirmizî'nin *Câmi'*lerinin bu konuda daha müretteb olduğunu, Müslim ise üçü arasından tertibi en düzenli eser olduğunu ifade etmiştir. Bunun sebebi olarak Buhârî'nin ilk câmi' müellifi olmasının tertibinde birtakım eksiklikleri beraberinde getirmesinin doğal olduğunu izah etmiştir (s. 140-141). Son olarak Şahyar, *Sahîh-i Buhârî*'nin ahkâm konusundaki bazı kitaplarının kendisinden önce başlık olarak işlenmediği Şurût, İkrâh, Hiyel, el-Amel fi's-salât, Teheccüd ve Terâvîh gibi özgün kitap adları olduğunu ifade etmiştir.

Yazar, kitabın "*Sahîh-i Buhârî*'ye Özgü Kitaplar ve Muhtevaları" isimli üçüncü bölümünde ilk defa Buhârî tarafından kitap adı olarak yer kaydedilen başlıkları ve hadisleri değerlendirmiştir (s. 145-214). Bu kısımdaki ilk iki alt başlıkta kitapları, ahkâm dışı ve ahkâmla ilgili olmak üzere ikiye ayırarak incelemiş, üçüncü alt başlıkta ise eserdeki mukaddime nitelikli kitapları değerlendirmiştir. Yazar, Buhârî öncesinde telif edilen ale'l-ebvâb hadis eserlerinin, toplumun ihtiyaç duyduğu konulardaki muhtelif hadisleri ihtiva ifade ettiğini, bu eserlerin sonraki dönemin telif tarzının alt yapısını oluşturduğunu belirtmiştir. Önceleri hadis eserlerinde değil, tefsir, tarih, fıkıh ve akâid gibi çeşitli alanlarda telif edilmiş eserlerde yer alan bazı hadislerin de ilk defa Buhârî ile bir hadis eserinde karşımıza çıktığını göstermiştir (s. 146). Bu başlıklarda yer alan merfû, mevkuf, muttasıl, muallak, mükerrer ve tekrarsız hadis sayısı, bâb başlıkları ve nüsha farklılıkları hakkında bilgi vermiştir.

Üçüncü bölümün ilk alt başlığı olan "Ale'l-ebvâb Tasnifinde Buhârî Öncülüğü" kısmında, ilk defa *el-Câmi'ü's-sahîh*'te yer alan ahkâm dışındaki kitap adlarının Bed'ü'l-halk, Enbiyâ, Tefsir, Kader, İ'tisâm ve Tevhîd olduğunu tespit etmiştir. Ardından her bir kitapta yer alan bâb başlıklarını ve içerdiği hadisleri, Buhârî nüshalarını da göz önünde bulundurarak, kendinden önceki hadis eserleriyle mukayese etmiştir. Söz gelimi Buhârî'nin Siyer ve Megâzî'den önce 'Bed'ü'l-halk' kitabına yer vermesi, kendinden önceki megâzî ve siyer eserlerinin yolunu takip ettiğini göstermektedir (s. 155). Ancak o, yaratılış ve peygamberler tarihi hakkındaki farklı rivâyetlerden kendi tercihinine göre bir kronolojik tertip oluşturmuştur (s. 149-155).

Bir diğer örnek olarak Şahyar, ‘Tefsir’ kitabını değerlendirirken *el-Câmi’u’s-sahîh*’teki 378 alt başlık ile bâb sayısı en fazla kitap olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber tefsirle ilgili hadislerin bu kitabın dışında muhtelif kitaplarda da yer aldığını, Bed’ü’l-halk, Enbiya, Fezâilu’l-Kur’ân, İ’tisâm, Kader, Mezâlim, Vesâyâ ve Tevhîd kitaplarında da tefsirle ilgili dikkat çekici oranda bilgi bulunduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber güncel çalışmalardan Seyyid b. Ahmed eş-Şinkîti’nin Buhârî’nin tefsir kitabındaki metodu özelinde yaptığı araştırmaya atıfta bulunarak, kitabın bâb başlıklarının üçte birinde tefsirle ilgili bilgilerin olduğuna ve eserin esbâb-ı nüzul, nâsih-mensuh gibi konularda kendisinden önceki literatürü mezceden zengin bir içeriği olduğuna dikkat çekmiştir (s. 156).

Yazar, *el-Câmi’u’s-sahîh*’teki kitapları değerlendirirken muallak hadisler hakkında da kıymetli tespitler yapmıştır. Söz gelimi Tefsir kitabında yer alan muallak hadislerin kahir ekseriyetinin bazı ayetlerdeki lügavî açıklamalar hakkında olduğunu, bu yönüyle eserin bir hadis kitabı olmaktan uzaklaştığını öne sürmüştür. Ayrıca muallak olarak naklettiği hadisler hakkında Fuat Sezgin’in tespitine göre büyük oranda İbn Abbâs’tan nakilde bulunduğunu, bunun yanında İbn Hacer’in tespitine göre Mücahid, İkrime, Said b. Cübeyr ve diğer tabiin ve tebe-i tâbiinden de nakilde bulunduğunu belirtmiştir. (s. 157-158). Tefsir bölümünde yer alan muallak hadislerin muttasıl versiyonlarının ise, İbn Hacer’in tespitini detaylandırarak, Abd b. Humeyd, Süfyân es-Sevrî, Firyâbî ve İbn Uyeyne’nin *Tefsir* eserlerinde yer aldığını göstermiştir. Eserde kimi zaman muallak olarak bile yer almayan isnadsız bilgilerin de kaynağının çoğu zaman Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ’nın *Mecâzü’l-Kur’ân* ve Yahya el-Ferrâ’nın *Meâni’l-Kur’ân*’ı olduğunu İbn Hacer’den naklederek örneklerle göstermiştir (s. 159).

İkinci alt başlık olan “Sahîh-i Buhârî’ye Özgü Ahkâm Bölümleri”nde ise ilk defa bir hadis eserinde, ahkâm konularından Mezâlim ve Gasp, Şurût, İkrâh ve Hiyel başlıklarının Buhârî tarafından vazedildiğini belirtmiştir. Buhârî öncesinde ve *Kütüb-i sitte* müellifleri tarafından kitap adı olarak işlenmemekle beraber kendisinden sonra da *Kütüb-i sitte*’de bu başlıkların bulunmadığına işaret ederek onun fikhî tasnifte ortaya koyduğu özgünlüğe dikkat çekmiştir (s. 187). Fıkıhla ilgili ‘İkrah’ ve ‘Hiyel’ gibi bazı kitaplarda yer alan ‘kâle ba’dunnâs’ ifadesiyle Buhârî’nin Hanefîler’in görüşlerini tenkit ettiğine işaret etmiştir (s. 199-202, 206-208). Ayrıca bu kısımda yer alan muallak hadislerin muttasıl hallerinin de Abd b. Humeyd’in *Tefsîr*’i, Saîd b. Mansur’un *Sünen*’i Abdurrezzak ve İbn Ebî Şeybe’nin *Musanneflerinde* yer aldığını nakletmiştir (s. 202).

Son alt başlık olan “Sahîh-i Buhârî’nin Mukaddime Nitelikli Bâbları”nda, *Sahîh-i Buhârî*’nin bazı nüshalarında kitap adı olarak geçse de çoğunluğunda bâb başlığı olarak geçtiğini, bir sonraki bölümün bir mukaddimesi niteliğinde olduğunu belirttiği ‘Bed’u’l-vahy’ ve ‘Ahbâru’l-ahâd’ bölümlerine yer vermiştir

(s. 210). İsal olarak ‘Bed‘u’l-vahy’in, *Sahîh-i Buhârî*’nin mukaddimesi niteliğinde olduğunu, İbn Hacer’in de bu başlığın bazı nüshalarda ‘ibtida’ şeklinde kaydedildiğine dair açıklamasını aktarmıştır (s. 210). Zira İbn Hacer’e göre Buhârî, bu başlıkla başlayarak Hz. Peygamber’e (s.a.v) gelen sünnet vahyini cemetmeyi hedeflemiştir (s. 211). İkinci olarak yazar, “Ahbâru’l-ahâd” bâblarının Kitâbu’l-itisâm’ın mukaddimesi niteliğinde olduğunu belirtmiştir (s. 214). Buhârî’nin haber-i vâhid kavramı ile İmâm Şafî gibi ferd hadisi kastettiğini, dolayısıyla sonraki usulcüler tarafından kullanıldığı anlamı yansıtmadığını ifade etmiştir (s. 215). Buhârî’nin, sadûk kişinin ibadetle ilgili konularda kabul edileceğini bildiren hadislerle başlaması, sünnete bağlılığın işlendiği Kitabu’l-itisâm’ın ilk basamağı olduğuna dikkat çektiğini göstermektedir. Ayrıca bu bölümde, Buhârî’ye göre haber-i vâhidin hücciyeti ve kabul şartlarını tespit etmenin mümkün olduğuna işaret ederek, Buhârî’nin tek bir râvîden dahi olsa güvenilir râvînin ahkâm konusundaki hadisleriyle amel edileceği görüşünde olduğunu belirtmiştir (s. 217). Bu durumda Buhârî’nin naklettiği hadislerin, Şafî’nin delilleriyle uyumlu olduğunu ve eserin pek çok yerinde olduğu gibi burada da “ehl-i hadîsin yaklaşımını ortaya koymayı hedeflediğini” ifade etmiştir (s. 219). Yazarın üçüncü bölümün tamamında yer alan bilgileri tablolaştırarak sunması, kitabın zenginliğini arttıran önemli bir yönüdür (s. 220-227).

Sonuç olarak Şahyar bu titiz ve detaylı çalışmasında, Buhârî’nin *Sahîh*’ini telif ederken kendinden önceki çok konulu hadis ve diğer alanlardaki eserlerden istifade ettiğini, kendinden sonraki eserlere kitap adları ve muhtevastaki hadislerle *Kütüb-i sitte* başta olmak üzere öncülük ettiğini, naklettiği muallak hadislerin muttasıl hallerinin kaynaklardaki başka eserlerde yer aldığını, ehl-i hadîsin görüşlerini hadislerle temellendirmeye çalıştığını, fikhi konulardaki görüşlerini bâb başlıklarında işaret ettiğini ortaya koymuştur.

Eserin Tenkidi

Şahyar’ın bu nadide çalışmasının, uzun süreli ve özenli bir çalışmanın mahsulü olduğunu ve üniversitelerde ders kitabı olarak okutulma özelliği taşıdığını söylemek yerinde olacaktır. Eserde neredeyse hiçbir imlâ hatası ve anlatım bozukluğunun olmaması, araştırmanın birincil kaynaklar üzerinden yapılması, ikincil kaynaklara da yeri geldiğinde müracaat edilmesi, *el-Câmi‘u’s-sahîh*’in kitap ve bâb isimlerinde nüsha farklılıklarının dikkate alınması ve güncel akademik çalışmalardan istifade edilmesi yazarın oldukça titiz bir çalışma ortaya koyduğunu göstermektedir. Öte yandan özenle işlenmiş bu çalışmada da bazı eksikliklerin göze çarpması tabiidir.

İlk olarak “Nüsha Farklılıkları Bağlamında *el-Câmi‘u’s-sahîh*’in Kitap Adları ve Sayısı” başlığı altında Fuad Abdülbakî’nin *el-Câmi‘u’s-sahîh*’te kitap adı olarak kaydettiği ana bölümlerin, Buhârî şerhleri ve nüshalarında nasıl ele alındığını inceleyeceğini ifade etmiştir. Yazar bu tercihinin sebebi olarak, Fuad

Abdûlbakî tahkîkinin günümüzde genel kabul görmesini zikretmiş olsa da, bu tahkîkin genel kabul gördüğüne dair en azından bir atıfta bulunması yahut bu izahı genişletmesi beklenirdi (s. 33, 34). Bununla beraber kitap isimleri incelenirken Bed’ul-vahy’in tüm nüshalarda mukaddime niteliğinde olduğu, İmân, Vesâya, Salât, Tefsir, Nikâh, Talâk, Nafakât, Edâhî, Eşribe, İkrâh, Fiten ve Ahkâm kitaplarının bütün nüshalarda kitap olarak kaydedildiği ifade edilmesine rağmen ilgili başlıkların altında bu nüshalara atıfta bulunulmamıştır (s. 35, 36, 55, 58). Ayrıca başlıkların altında incelenen bazı kitap isimlerinin bütün nüshalardaki durumu ifade edilirken diğer başlıklardaki (İlim, Vudû, Gusûl, Hayz, İstiskâ’, Kusûf ve diğer) kitap isimleri için her nüsha hakkında bilgi verilmemiştir (s. 35, 36). Bu durumda zikri geçmeyen nüsha ve şerhlerdeki durumun ne olduğu zihinde soru işareti uyandırmaktadır. Kitabın isminin diğer nüshalarda yer almadığı, yeni bir bilginin bulunmadığı gibi tespitler varsa onlara da yer verilmesi bütünlük açısından faydalı olacaktır.

Çalışmada, ‘Cuma’ kitabı hakkında “râvilerinin çoğu tarafından kitap olarak kaydedilmiştir” ve Bed’ül-halk kitabı hakkında “nüshaların çoğunda kitap olarak kaydedilmiştir” ifadelerindeki ‘çoğu’ lâfzı, izaha muhtaç kalmıştır (s. 38, 53). Bu çokluğun kimlerden müteşekkil olduğu merak uyandırmaktadır. Öte yandan birinci bölümün sonunda (s. 61-65) yer verilen tabloda *el-Câmi’u’s-sahîh*’in kitap adlarının İbn Hammûye, Tokâdî, Guneyman ve Abdûlbakî’den oluşan dört fihrist müellifi tarafından kaydedilip kaydedilmediği bilgileri yer almaktadır. *el-Câmi’u’s-sahîh*’teki kitap adları ve sayısını nüsha farklılıklarıyla beraber gösterdiği s. 35-60 aralığındaki bilgilerin de buna benzer şekilde tablolaştırılarak sunulması esere ayrı bir zenginlik katacak ve araştırmacılara kolaylık sağlayacaktır.

Son olarak üzerinde durmak istediğimiz husus yazarın, *Sahîh-i Buhârî*’nin “her konuda ehl-i hadîs’in duruşunu ortaya koymayı” hedefleyen bir eser olduğunu ifade etmesidir (s. 30, 160, 260). Ehl-i hadîs kavramı ile esasında ehl-i rey’in karşı grubun mu, muhaddis kimlikleriyle ön plana çıkan isimlerin mi yoksa genel olarak Ehl-i sünnet’in mi kastedildiği sorusu günceme gelmektedir. Zira bu tabir güncel çalışmalarda yeknesak bir fikrî grubu tarif etmemektedir. Örneğin Şahyar, Kitâbü’l-kader’in Mu’tezile’ye cevap niteliği taşıyan hadisleri barındırması sebebiyle ehl-i hadîs’in istidlâllerini taşıdığını (s. 170) ve kitabın hedefinin de ehl-i hadîsin dışı fırkalara cevap vermek ve ehli hadîsin düşünce yapısını ortaya koymak olduğunu öne sürmüştür (s. 230). Halbuki zikredilen örneklerde doğrudan ehl-i rey karşıtlarının değil, genel olarak ehl-i sünnetin görüşleri savunulmaktadır. Dolayısıyla *Sahîh-i Buhârî*’de yer alan Mu’tezile, Cehmiyye, Kaderiyye gibi fırkalara cevap niteliği taşıyan hadislerin ehl-i hadîsin görüşlerini temellendirdiğini söylemek yerine ehl-i sünnetin düşünce yapısını delillendirdiğini belirtmek daha geniş bir çerçeve sunması sebebiyle daha isabetli olabilir. Allah en doğrusunu bilir.